

AV KJELL INGE BJERGA OG HÅKON LUNDE SAXI

Forpliktende eller fleksibelt?

- dilemmaer i utforming av et forsvarskonsept

Gitt dagens forverrede sikkerhetspolitiske situasjon er det økende behov for et overgripende nasjonalt forsvarskonsept. Det vil legge føringer for hvordan Forsvaret skal anvendes i krise og krig; være styrende for den videre utviklingen av Forsvarets struktur; kunne bidra til smart, effektiv og forutsigbar bruk av ressurser; samt gi Forsvaret en mulighet for effektiv kommunikasjon og forankring i norsk offentlighet. Samtidig er det en rekke dilemmaer knyttet til utformingen av et slikt konsept.

Kjell Inge Bjerga er direktør ved IFS og professor i historie.

Håkon Lunde Saxi er seniorforsker og leder for Planprogrammet ved IFS.

Mandag 17. september 2018 annonserte regjeringen at arbeidet med en ny langtidsplan for forsvarssektoren nå var påbegynt.¹ Forsvarsdepartementet gav samtidig Forsvarets forskningsinstitutt (FFI) i oppdrag å levere et grunnlagsarbeid til den nye langtidsplanen innen februar 2019, inkludert ulike konseptuelle innretninger for videreutviklingen av Forsvaret. Kanskje mest interessant var at oppdraget åpnet for at dette arbeidet også kan fungere som «et innspill til å kunne konkretisere et forsvarskonsept for Norge».²

Denne artikkelen vil diskutere om Norge har behov for et nasjonalt forsvarskonsept, hva et nasjonalt forsvarskonsept er og *hvordan* man kan gå frem for å utforme et slikt konsept. Vårt hovedargument er at det i dag er et stort behov for et overordnet nasjonalt forsvarskonsept, og at det påbegynte arbeidet med den nye langtidsplanen for forsvarssektoren utgjør den mest nærliggende løsningen for å få på plass et slikt konsept på en vellykket måte. Samtidig er det viktig å være oppmerksom på en rekke grunnleggende dilemmaer knyttet til det å utforme et forsvarskonsept i en småstat med begrensede ressurser.

Enkelt sagt handler et forsvarskonsept om hvordan staten tenker å bruke det den har av relevante virkemidler for å sikre statens territorium, befolkning og interesser. Forsvarskonsepter er med andre ord det som knytter sammen statens sikkerhetspolitiske målsettinger med den forsvarsstrukturen Norge har og skal anskaffe fremover.

FORSVARSKONSEPTETS FORMÅL

Hvilket formål skal et nasjonalt forsvarskonsept tjene? Det åpenbare er å si noe om hvordan den forsvarsstrukturen man har eller planlegger å anskaffe, skal brukes i tilfelle krise eller krig. En klar forestilling om dette gir mange fordeler. Det virker disiplinerende og bidrar til smartere tenkning om hvordan man samlet kan få en best mulig utnyttelse av kapabilitetene. Et helhetlig forsvarskonsept fremmer «jointness» – effektivt samvirke mellom forsvarsgrenene i fellesoperasjoner – og sikrer at alle domener tas med i

betragtning, inkludert cyber og space.

På den annen side er det også noen potensielle ulemper med et helhetlig forsvarskonsept. Desto mer konkret og forpliktende konseptet er, desto mindre fleksibelt vil det være. Denne forutsigbarheten kan utnyttes av en motstander. Et svært konkret forsvarskonsept vil også tvinge regjering og storting til å være tilsvarende konkrete om de økonomiske forutsetningene på lengre sikt, noe som kan være politisk krevende både innenrikspolitisk og overfor allierte land, som USA.

Mye av forsvarsstrukturen ligger dessuten «fast», og dermed innsnevres handlingsrommet for å utvikle konseptet. Til sist er det alltid en fare for at konseptet blir en ren papirøvelse dersom det ikke har en ordentlig forankring i Forsvaret, i Forsvarsdepartementet og i siste instans regjering og storting. En slik forankring vil være krevende da det alltid vil finnes interessenmotsetninger og motkrefter. Forankring og implementering vil derfor kreve betydelig fokus og innsats over tid.

Et forsvarskonsepts kanskje viktigste formål er å være styrende for den videre utviklingen av Forsvarets struktur. Det vil gjøre det enklere å drive langtidsplanlegging «top-down» med upopulære, men helt nødvendige tverrprioriteringer. En stor fordel med selve utviklingen av et forsvarskonsept vil være at mye av diskusjonen rundt premissene for strukturutviklingen kan tas og forankres før Stortinget behandler neste langtidsplan for forsvarssektoren. Dermed øker mulighetene for å unngå den manglende økonomiske bærekraft som historisk sett ofte har vært resultatet av stortingsbehandlingen.

Mange anskaffelser vil likevel ha en så lang investeringshorisont at forsvarskonseptet endres før man får det man har bestilt. Anskaffelsen av Fridtjof Nansen-klasse fregatter til Sjøforsvaret på 2000-tallet, er et eksempel. Siste fartøy ble sjøsatt i 2009 mens det strategiske konseptet som lå til grunn for kjøpet ble skrevet i 1990–91 av Sjøforsvarsstaben i Forsvarets overkommando. Et annet eksempel er anskaffelsen av den nye generasjonen misiltorpedobåter av Skjold-klassen – i dag definert

Mange har meninger om våre korvetter. Er det bortkastede penger eller er det en etterspurt kapasitet Norge nesten er alene om? Bildet viser KNM Skjold under Joint Viking 2017. (Foto: Jakob Østheim/Forsvaret)

som kystkorvetter – som startet i siste halvdel av 1990-tallet. Fartøyene ble levert mellom 2006 og 2009. Både forsvarssjefen og forsvarspolitisk utvalgte mente i 2007 at prosjektet var blitt for dyrt og var dårlig tilpasset det nye trusselbildet, men anskaffelsen ble likevel fullført. I 2016 besluttet regjeringen – på anbefaling fra forsvarssjefen – at Skjold-klassen skulle avvikles «anslagsvis fra 2025». ⁴ Et tredje eksempel er anskaffelsen av raketartillerisystemet M270 *Multiple Launch Rocket System* (MLRS) til Hæren på slutten av 1990-tallet. Anskaffelsen var en del av det ambisiøse Divisjon 2000-prosjektet, som konseptuelt ble utviklet gjennom FFIs hæranalyse, utredninger i regi av Hærstaben i Forsvarets overkommando (Hovland-utvalget) og med forankring i forsvarssjefens forsvarsstudier på 1990-tallet. Systemet

ble imidlertid aldri fullt operativt og ble tatt ut av bruk få år etter at Divisjon 2000 ble skrinlagt på starten av 2000-tallet. ⁵ Det synes likevel å være få gode alternativer til forsvarskonseptuelt-drevne anskaffelsesprosesser. Å drive innkjøp «bottom up» basert på ønskelistene til forsvarsgrenene og stadig skriftene politiske hensyn – både distriktspolitiske og industripolitiske – fremstår ikke særlig rasjonelt om målet er å oppnå størst mulig forsvarsevne og økonomisk bærekraft.

HISTORISKE FORSVARSKONSEPTER

I Norge har den konseptuelle tenkningen rundt Forsvarets utvikling tradisjonelt foregått «bottom-up», altså med utgangspunkt i forsvarsgrenene, i noen grad også våpengrenene. Disse grenvise konseptene har

landmakten i sentrum. Indre Troms ble nå bygget opp som sentrum i forsvaret av Norge. Innledningsvis ble imidlertid visjonen om en sentral rolle for norsk luft- og sjømakten ikke oppgitt, noe som medførte intens rivalisering mellom forsvarsgrenene. ⁷

På 1970-tallet fikk Forsvaret en ny «top-down» ledelsesstruktur, med Forsvarets overkommando og de to forsvarskommandoene i sentrum, som muliggjorde mer felles og overordnet styring. Grenrivaliseringen skulle tvinges i kne. FFI ble samtidig en betydelig aktør; militærforskningen med basis i amerikansk operasjonsanalysemetodikk ble en sentral del av styringsapparatet i Forsvaret. Likevel vedvarte «bottom-up»-tilnærmingen på det konseptuelle plan. Dokumenthierarkiet («Dok 1-3») tok utgangspunkt i forsvarsgrenenes behov, selv om Forsvarets sentrale ledelse med forsvarssjefen i spissen fikk større styringskraft til å tverrprioritere. Invasjonsforsvarskonseptet befestet seg gradvis, med Hæren i førersetet og luft- og sjømakten i støtteroller. Luftforsvaret skulle støtte Hæren; Sjøforsvaret skulle stå for dybdeforsvaret mot havet samt beskytte sjøveiene til Norge (SLOCs). Med basis i Flåteplanen fra 1960-tallet ble Sjøforsvaret strukturelt innrettet for å ivareta dette.

På 1990- og 2000-tallet representerer det nevnte fregattkjøpet, MTB-anskaffelsen og Divisjon 2000 eksempler på konseptuelt drevne anskaffelser som kom «bottom-up» fra respektive Sjøforsvaret og Hæren. På denne listen vil kanskje enkelte driste seg til å inkludere Luftforsvaret og grunnlaget for F-35 anskaffelsen, som hadde enkelte fellestrekk med 1950-tallets tenkning om offensiv luftmakt.

PÅ HVILKET «NIVÅ» SKAL FORSVARSKONSEPTET VÆRE?

Et norsk forsvarskonsept i dag bør åpenbart være «top-down» da dette vil gi flere klare fordeler. Det vil for det første motvirke suboptimalisering, altså at konseptene er optimale ut i fra forsvarsgrenens rammevilkår og behov, men at mangelen på helhetlig tenkning samtidig fører til at den totale effekten blir mindre enn den kunne blitt. For det andre vil det kunne bidra til at alle domener blir inkludert,

naturlig nok plassert respektive Hæren, Sjøforsvaret eller Luftforsvaret i sentrum. Konseptuell tenkning rundt Forsvarets utvikling var lenge et rent militært anliggende: Forsvarsdepartementet ble ikke en sterk aktør på dette feltet før på 2000-tallet. Historisk finner vi en rekke eksempler på slike «bottom-up»-konsepter.

På 1950-tallet sto luft- og sjømakten sentralt, da disse fikk en viktig plass i NATOs strategi om «massiv gjengjeldelse». Bodø-regionen ble bygget opp som sentrum i strategien, som også inkluderte bruk av offensive luftoperasjoner til støtte for amerikansk strategisk luftmakt. ⁶ I etterkant av at NATO innførte «fleksibel respons» på 1960-tallet kom en dreining i retning av et nytt og delvis konkurrerende forsvarskonsept: Det defensive invasionsforsvaret. Her sto

Landmaktutredningen på Litteraturhuset, april 2017. På bildet (f.v) er leder for VGs kommentaravdeling Frithjof Jacobsen, seniorforsker Nina Græger, utredningsleder og brigader Arild Brandvik, generalmajor Odin Johannessen, professor Kjell Inge Bjerga og oberst Eystein Kvarving. (Foto: Jostein Hestdal/Forsvaret)

ikke bare de som har de sterkeste institusjonelle forkjemperne. De nevnte cyber og space er eksempler på nye domener som har svakere institusjonell stilling enn de tradisjonelle domenene land, sjø og luft. For det tredje vil det fremme «jointness» – noe som er helt avgjørende i moderne krigføring.

Selv om det oppnås enighet om en «top-down»-styring vil man stå overfor et vanskelig spørsmål: på hvilket nivå i statsapparatet skal et nasjonalt forsvarskonsept plasseres? Her vil det raskt oppstå en spenning knyttet til om dette skal være et rent militært forsvarskonsept eller et noe bredere totalforsvarskonsept. De to mulighetene er på ingen måte gjensidig utelukkende, men dersom man velger å legge konseptet på totalforsvarsnivå vil det med nødvendighet måtte få en tydelig tverrsektoriell dimensjon. Dette innebærer i Norge et behov for

enighet og dyptgående samarbeid mellom flere departementer.

Den norske staten er styrt etter det såkalte «sektorprinsippet» som gir hvert departement en viss myndighet over saker som hører til departementets kompetanseområde. Prinsippet fordeler kompetansen i statsapparatet slik at de myndighetsorganer som kjenner best til den enkelte sektor tar sektorspesifikke avgjørelser. Ulempen er at det samtidig kan gjøre det utfordrende å oppnå samordning på tvers av flere sektorer. Det gjelder desto mer ettersom det å ha fått tildelt et kompetanseområde i Norge ofte forstås som at man har nær uinnskrenket myndighet og ansvar på området, selv om det er gode argumenter for at ansvaret konstitusjonelt sett ene og alene tilligger Kongen i statsråd, altså regjeringkollegiet. Disse argumentene forsterkes

i dagens trusselbilde hvor mange av utfordringene er sammensatte og berører flere departementers kompetanseområde.

I dagens sikkerhetspolitiske situasjon, med dette mangefasettete og alvorlige trusselbildet, synes det nærmest påkrevd at et nasjonalt forsvarskonsept må være et totalforsvarskonsept. Det vil da bedre kunne bidra til å sikre hele samfunnet – og at det kan trekkes på alle samfunnets ressurser i så måte. Men desto mer konkret og detaljert et slikt forsvarskonsept skal være, desto mer krevende vil den tverrsektorielle prosessen være for å utforme det. Det synes derfor å være to muligheter. 1) Et overordnet totalforsvarskonsept, som vil være mest ideelt, men samtidig også mest krevende. 2) Et detaljert militært forsvarskonsept som omhandler bruken av det militære forsvar innenfor totalforsvarsrammen. Sistnevnte alternativ vil være mindre ambisiøst og dermed enklere å få på plass.

HVEM SKAL UTVIKLE ET FORSVARSKONSEPT?

Et annet vanskelig spørsmål er hvem som skal stå for selve utviklingen av det «top-down»-styrte forsvarskonseptet? Dette er særlig vanskelig fordi prosessen nødvendigvis handler om makt og innflytelse. Utfallet vil blant annet få svært store budsjettmessige konsekvenser.

For å lykkes synes det viktig at forsvarssjefen får en sentral rolle. I forsvarssjefembetet ligger mye av den nødvendige styringskraften som skal til for å tverrprioritere og unngå suboptimalisering. Å gi forsvarssjefen en tung rolle vil også sikre legitimitet. Et militært forsvarskonsept er et faglig anliggende: Det må være faglig troverdig for å sikre forankring i Forsvaret, politikken og offentligheten.

Samtidig er et forsvarskonsept også i høyeste grad politikk. Det vil kunne få store innenrikspolitiske konsekvenser, så vel som økonomiske, distriktpolitiske og industrielle ringvirkninger. Utenrikspolitisk vil det også kunne påvirke Norges forhold til våre NATO-allierte samt til viktige ikke-allierte partnerland, som Sverige og Finland. Av disse årsakene vil selv et avgrenset militært forsvarskonsept måtte utformes på en måte som involverer større deler av statsapparatet. Tiden da forsvarssjefen alene

kunne aspirere til å utforme forsvarskonsepter uten å involvere Forsvarsdepartementet, er forbi. Et konsept må i dag utvirkes i en integrert prosess mellom forsvarssjefen og departementet, og erfaringene etter etableringen av den integrerte strategiske ledelsen i 2003 viser at dette kan gjøres på mange forskjellige måter. Enkelt sagt koker det ned til spørsmålet om hvordan regjeringen ønsker å balansere forsvarssjefens og fagsidens innflytelse mot andre hensyn i utformingen av forsvars- og sikkerhetspolitikken.

Den mest nærliggende løsningen i dag er å gjøre det til en del av arbeidet med neste langtidspan for forsvarssektoren (LTP). Dette ville være et klart og tydelig signal om at Norge skal ha et autoritativt nasjonalt forsvarskonsept. Spørsmålet om et nasjonalt forsvarskonsept skulle inngå i LTP måtte da avklares av regjeringen. Hovedformålet med konseptet ville da være å danne en nødvendig forbindelse mellom sikkerhetspolitikken og Forsvarets strukturutvikling. Det må altså være tydelig og detaljert nok til å legge klare føringer for strukturutviklingen, men også romslig nok til å sikre en viss fleksibilitet. Samtidig må det bidra til kommunikasjon og legitimering av forsvars- og sikkerhetspolitikken gjennom en åpen og godt forankret prosess.

Som en del av LTP-prosessen ville forsvarskonseptet forankres på riktig nivå for å oppnå en overgripende «top-down»-tilnærming. I tillegg vil et dokument som er i linjen være autoritativt gjennom sin regjerings- og stortingsforankring. Dermed unngår dokumentet den skjebnen som kan ramme konsepter med en mer uklar status, som for eksempel det strategiske konseptet for Forsvaret (2004, 2009) eller Forsvarets doktriner. Både fagsiden og politikksiden kan bringes inn i utformingen av forsvarskonseptet om det legges inn i LTP. Det gjenstående spørsmålet vil da være *hvordan* den integrerte prosessen konkret skal utformes og organiseres.

LTP-prosessen, som «eies» av Forsvarsdepartementet og Forsvaret, vil kunne fungere godt for et rent militært forsvarskonsept. Men hva om man velger å legge konseptet på et bredere totalforsvarsnivå? Hvem skal utvikle og eie konseptet? En mulighet er at et totalforsvarskonsept innledningsvis blir forankret ved Statsministerens kontor, for så

å bli utdypet med et militært forsvarskonsept i forsvarssektoren samt flere tilsvarende konsepter i andre sektorer.

KOMMUNIKASJON OG FORANKRING

En åpenbar fordel med et nasjonalt forsvarskonsept vil være mulighetene det gir for effektiv kommunikasjon og forankring. Forsvaret vil med stor tydelighet kommunisere overfor både Stortinget og offentligheten hvordan det skal brukes i hele krisespekteret. Utviklingen av konseptet vil gi Forsvaret en unik mulighet til å komme på offensiven og legge realistiske premisser i forsvarsdebatten. Arbeidet med Landmaktutredningen 2016–17 kan her tjene som illustrerende eksempel.¹⁰

Landmaktutredningen tok utgangspunkt i flere tenkelige konseptuelle grunnlag for den videre utviklingen av Hæren og Heimevernet. Gjennom utredningsarbeidet kom man så frem til hvilke konseptuelle grunnlag som skulle vurderes videre. Denne prosessen ble godt forankret gjennom en høy grad av åpenhet, inkludert flere folkemøter. Samtidig bidro åpenheten til å sette en agenda, legge de viktigste premissene og skape en målrettet debatt. Overfor både offentlighet og politisk opposisjon virket fremgangsmåten beroligende og den fremmet en saklig debatt innenfor realistiske rammer. Landmaktutredningen er et vellykket eksempel på at det er mulig å få en saklig offentlig forsvarsdebatt.

Den offentlige debatten om Forsvaret er delvis et modenhetsspørsmål. Den nye og forverrede sikkerhetspolitiske situasjonen Norge har stått overfor siden starten av Ukraina-krisen i 2014 har virket edrueliggjørende og bidratt sterkt til å heve både kunnskapsnivået og opplevelsen av alvor hos de folkevalgte og i befolkningen. Dette gir et mulighetsvindu som kan benyttes til å tenke mer helhetlig konseptuelt rundt Forsvarets videre utvikling.

BØR NORGE UTVIKLE ET EGET FORSVARSKONSEPT?

Et avsluttende men viktig spørsmål, er likevel om småstaten Norge i det hele tatt bør ha et eget forsvarskonsept? Hvor stor handlefrihet har egentlig Norge til å utvikle et eget nasjonalt forsvarskonsept innenfor

Under den kalde krigen var det lite tvil om hva det norske forsvarskonseptet var. Bildet viser det amerikanske missilet Honest John som hadde en kort opptreden i det norske forsvaret på 1960-tallet. (Foto: Forsvaret).

rammen av NATO? Dette spørsmålet berører først og fremst den nasjonale versus den allierte dimensjonen i forsvarsplanleggingen.

Den ene ytterligheten kan tenkes som en dansk løsning, hvor det kun er de allierte konseptene som teller. Nasjonalt forsvar i et større scenario gir kun mening i en alliert ramme. Men det er også utfordringer. NATOs konsepter og planer er for det første veldig overordnet og derfor ikke nødvendigvis egnet som grunnlag for nasjonal strukturutvikling. For det andre vil disse konseptene ha lite å si om tiden før alliansen blir involvert i en krise, for eksempel gjennom aktivisering av Artikkel 5 i Atlanterhavspakten. For det tredje er dette også et spørsmål om nasjonal autonomi: Ønsker regjeringen å «utkontraktere» tenkning rundt militær maktanvendelse til organer der Norge bare inngår om en liten stat blant mange andre?

Selv i en alliert ramme vil det være behov for nasjonal tenkning om hvordan man skal bidra til NATOs fellesforsvar. Det kan argumenteres for at Norge har behov for et nasjonalt konsept som dekker spekteret fred-krise-krig, herunder mindre og andre situasjoner enn det NATO tar høyde for i sin planlegging og konseptutvikling.

Den diametralt motsatte løsningen ville være å gå i en svensk og finsk retning. Sverige og Finland har utviklet nasjonale forsvarskonsepter som relativt detaljert sier hvordan man skal anvende den strukturen man har og skal anskaffe. Disse konseptene dekker hele spekteret, fra totalforsvar til militært forsvar. Konseptene gir klare føringer for forsvarsstrukturen, men har den ulempen at de kan virke bindene og redusere fleksibiliteten. Sverige og Finland er også i en annen stilling enn Norge når det gjelder forholdet til NATO – et norsk forsvarskonsept

vil i mye større grad uansett måtte legge vekt på alliansedimensjonen.

Under den kalde krigen var det lite tvil om hva det norske forsvarskonseptet var. Det dekket hele spekteret av eventualiteter, både før og etter en involvering av NATO. Konseptet var nedfelt i allierte og nasjonale planverk og ble testet og utviklet gjennom regelmessige øvelser. Umiddelbart etter den kalde krigen holdt Norge fast ved invasjonforsvarskonseptet, basert på tanken om et nasjonalt balansert forsvar. Det ble imidlertid stadig mer usikkerhet knyttet til konseptet og planverkene ble ikke oppdatert.

Etter den kalde krigen valgte Norge i effekt en mellomløsning mellom Danmark og Sverige/Finland. Konsepter ble i hovedsak utviklet i hver forsvarsgren. Siste gang et overordnet forsvarskonsept ble beskrevet, var i langtidsplanen for perioden 2005–2008.¹¹ Dette ble videre nedfelt i det strategiske konseptet

fra 2004, som ble revidert i 2009, samt i nasjonale doktriner.¹² Videre ble en utvidelse og modernisering av totalforsvarskonseptet fulgt opp i 2015 gjennom arbeidet med å lage et oppslagsverk for å forankre det gjeldende totalforsvarskonseptet i sivil og militær sektor.¹³

Det som har stått i langtidspanene har likevel vært svært overordnet. Det som beskrives er i korte trekk et moderne og balansert allianseforsvar med evne til territorielt forsvar og internasjonal krisehåndtering. Forsvaret inngår som en del av totalforsvaret. Det hele fremstår noe fragmentert.

AVSLUTNING

Den forsvarskonseptuelle utviklingen i Norge etter den kalde krigen har vært drevet frem av mange hensyn, noe som har resultert i suboptimalisering. Prosessene har heller ikke vært spesielt bredt forankret. Sist, men ikke minst, med unntak av det overordnede som har stått i langtidspanene, har mye av det konseptuelle fremkommet i dokumenter utenfor linjen.

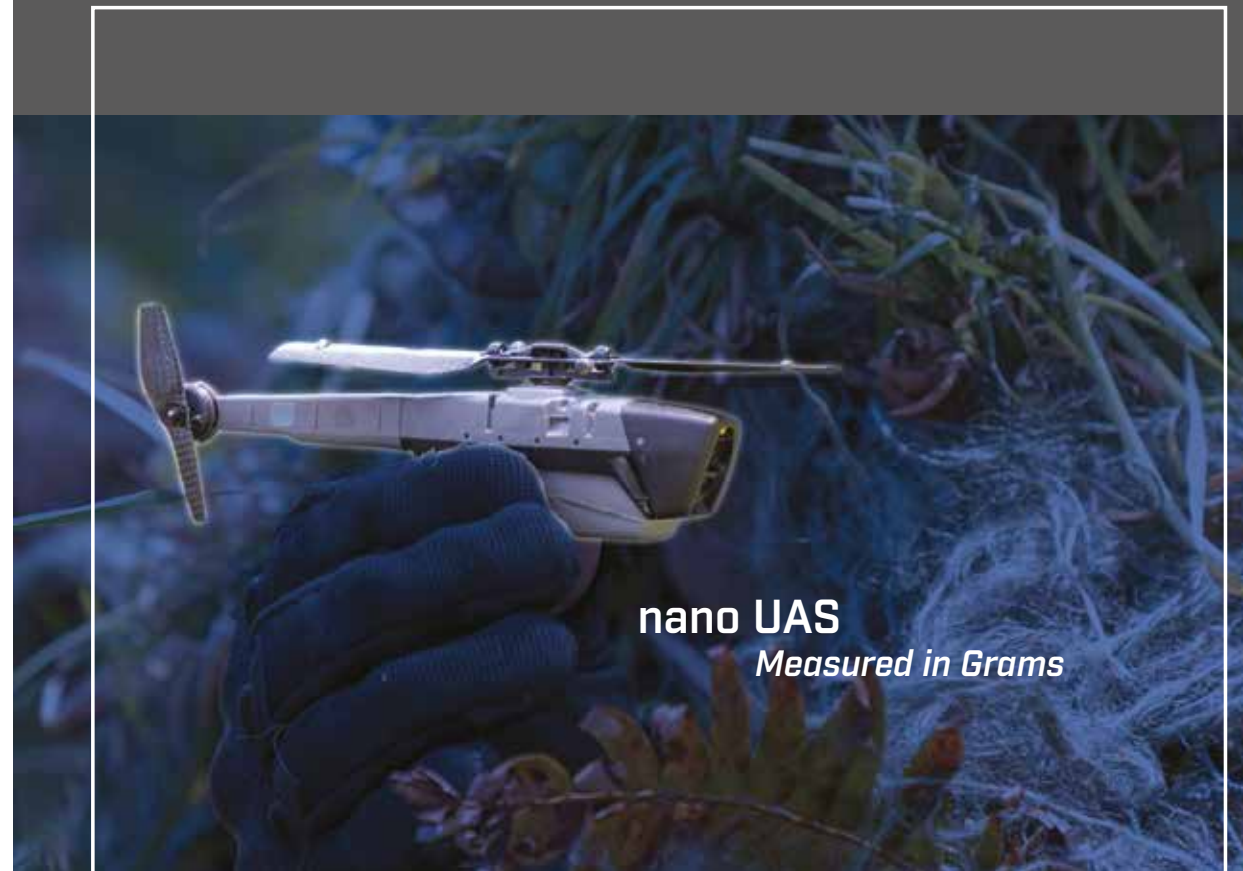
Gitt dagens forverrede sikkerhetspolitiske situasjon vil mange kunne være enige i at behovet for et

overgripende nasjonalt forsvarskonsept er økende. Det vil gi klare retningslinjer både for hvordan Forsvaret skal utvikles og anvendes; sikre smart, effektiv og forutsigbar bruk av begrensede budsjetter; samt gi muligheten for effektiv kommunikasjon og forankring i offentligheten. For å sikre at konseptet blir forankret på riktig nivå og «i linjen» bør arbeidet med konseptet inngå som en del av LTP-prosessen, ledet av Forsvarsdepartementet og Forsvaret med forsvarssjefen i en sentral rolle. Alternativt kan et bredere totalforsvarskonsept forankres og «eies» av Statsministerens kontor.

Gitt at man lykkes i å få til en integrert prosess vil den største utfordringen bestå i å utvikle et konsept som både er autoritativt og fleksibelt. Det må på den ene siden være konkret nok til å gi klare føringer for Forsvarets fremtidige strukturutvikling og anvendelsen av Forsvaret i en krisesituasjon. Samtidig må konseptet være fleksibelt nok til å overleve møter med skiftende økonomiske forutsetninger, allierte forventninger og en potensiell motstander på slagmarken.

Referanser:

- ¹ Frank Bakke Jensen, «Tid for en ny langtidspan», *Verdens Gang*, 17. september 2018.
- ² Forsvarsdepartementet, «Mandat til FFI med oppdrag om utarbeidelse av et grunnlag til ny langtidspan for forsvarssektoren». Oslo: FD, 17. september 2018.
- ³ Bjørn Terjesen, Tom Kristiansen, and Roald Gjelsten, *Sjøforsvaret i krig og fred – Langs kysten og på havet gjennom 200 år* (Bergen: Fagbokforlaget, 2010), 502–509, 533–534.
- ⁴ Prop. 151 S (2015–2016) *Kampkraft og bærekraft: Langtidspan for forsvarssektoren*, 60; Forsvarssjefen, *Et forsvar i endring: Forsvarssjefens fagmilitære råd* (Oslo: Forsvarsdepartement, 2015), 48–49.
- ⁵ Gullow Gjeseth, *Hæren i omveltning 1990–2005* (Bergen: Vigmostad Bjørke, 2008), kapittel 4.
- ⁶ Kjetil Skogrand og Rolf Tamnes, *Fryktens likevekt. Atombomben, Norge og verden 1945–1970* (Oslo: Tiden, 2001), 87–91.
- ⁷ Se for eksempel Kjetil Skogrand, *Norsk forsvarshistorie 1940–1970: Alliert i krig og fred, vol. 4* (Bergen: Eide forlag, 2004), del 3 og 4.
- ⁸ Kjell Inge Bjerga, *Forvaltningspolitikk og forsvarspolitik? Organisering, reformer og militæreksepsjonalisme i Forsvarets sentrale ledelse mellom 1940 og 2003* (Bergen: UiB, 2014), 290–293.
- ⁹ Eivind Smith, ««Ministerstyre» – Et hinder for samordning?», *Nytt Norsk Tidsskrift*, no. 3 (2015).
- ¹⁰ Prop. 2 S (2017–2018) *Videreutviklingen av Hæren og Heimevernet – Landmaktproposisjon*.
- ¹¹ St.prp. nr. 42 (2003–2004) *Den videre moderniseringen av Forsvaret i perioden 2005–2008*, 46–50.
- ¹² Forsvarsdepartementet, *Styrke og relevans: Strategisk konsept for Forsvaret* (Oslo: Forsvarsdepartementet, 2004); *Evne til innsats: Strategisk konsept for Forsvaret* (Oslo: Forsvarsdepartementet, 2009).
- ¹³ Forsvarsdepartementet og Justis- og beredskapsdepartementet, *Støtte og samarbeid. En beskrivelse av totalforsvaret i dag* (Oslo: Forsvarsdepartementet 2015). Se særlig beskrivelsen av prosessen i kapittel 3.

nano UAS
Measured in Grams

Mission Accomplishment Measured in Lives Saved

The FLIR Black Hornet™ is the smallest operational unmanned surveillance system in the world and has been used extensively in combat operations by NATO forces over several years. Described by its users as a “Game Changer” and a “Life Saver”, the Black Hornet has created a new standard and class for the smallest UAS. Learn more at www.flir.com/uas

FLIR BLACK HORNET™

